

контакт с живота и времето, цитирайки мъдростта на Левски: „Ние променяме времето и то нас“. Той учи, че за да се създаде една рисунка, която е израз на организираната, умствена, нервна и жизнена енергия на художника, са необходими много търсения и творчески труд, много наблюдения и опит, който трябва да се натрупа. И в своя труд майсторът ще долови онова, което е специфично само за отделния човек, един-единствен сред милиардите други: неповторимото, характерното, равностойно на откритие. На много места Бешков гневно изрича заклания срещу стандартното в изкуството, серийното, повърхностното, схематичното. . . Изобщо цялата книга е пропита с антидогматичен патос. . . и с много опит на зрял човек и художник. Всяка негова сентенция поражда различни асоциации и успоредици, имащи значение и за другите изкуства и литературата.

„Словото на Бешков“ е книга, в която е скътана и много голяма мъка. Мнозина освен смеха и сатирата са откривали и тъгата, но между другото. Тук тя е засвидетелствувана с горчиви писмени признания, събрани под рубриката „Прозорецът на болния“. Бешков е записвал в дневника си мислите, чувствата и настроенията, които са го овладявали месеци и дни преди смъртта. В тези лирични изповеди се съдържа целият Бешков — с неговата ирония и горчива искреност. Той дарява предсмъртната си усмивка на хората, с които никак не му се разделя. Чувствува своята немощ, създава своята физическа старост и истината, че се разделя с живота. И в последните си секунди

той се шегува със себе си, за да отклони смъртта и да превърне живота в красота. Той не бърза към смъртта, но тя се устремява към него, за да го освободи от страданието. И в своя край съзнава новото си рождение. Много тъга по живота ще доловим в „Рождение“, „Сърце“, „Жив съм“, „Какво видях приживе“ или в „Моята последна шега“. Тази тъга не потиска, защото е вик за живот: „От три дни съм в болницата във Владай. Човек не се връща жив от болница, освен ако случайно или погрешно е попаднал там. Никаква надежда! Гледат ме внимателно като погребан мъртвец. Всичко ми е ясно и известно. Новото е кучешкият лай на владайските псета, коректността на прислугата и естествената добрина на хората. Чистият зимен въздух се носи благодатно над тоя нерадостен и грозничък пейзаж — малко див и осъден на вечна бедност. Между мене и тая „природа“ няма нищо общо. Аз ще умира тука. Кучешкият лай ще остане през пролетта и лятото ще се смеси с мириса на чубрица и топъл човешки дъх. Но аз ще бъда съвсем, съвсем далече. . . Лекуването ми е една от шегите на моя живот. Може би най-тъжната.

Не крия, че плача често, но не мога да определя точно за какво — затова и не бива да бъда обвиняван.

Все пак кучешкият лай и звездите ще останат, а това може да изпълни с утеха едно умиращо сърце.“ Бешков предусети цялата истина за края на своя живот. Излъга се само в едно: че ще е далече от нас. . .

Христо Йорданов

ПОУКИТЕ НА МИНАЛОТО¹

Името на Георги Цанев е така неразделно свързано с историята на нашата литература, че винаги когато говорим за нейните най-изтъкнати прояви, ние така или иначе ги свързваме с дейността на критика, а когато мислим за човека и литературата Георги Цанев, в негово лице виждаме една от най-активните фигури на критическата мисъл у нас през последните няколко десетилетия. Проникновен критик и историк с богата ерудираност, Г. Цанев ето вече в продължение на псвече от четири десетилетия работи неуморно на литературното поприще и

дава своя принос в решаването на големите въпроси на нашата литературна история и оперативна литературна критика. Трудно е да се каже къде неговите заслуги са по-големи. Усилията и на критика, и на историята са еднакво благородни и резултатите от тях еднакво значими за нашата литература. Защото проявите и на единия, и на другия, колкото и неестествено да звучи това деление на единната същност на твореца-литератор, са свързани с най-актуалните, най-трудните и невралгични проблеми и състояния на литературния ни живот.

Винаги неспокоен, вечно търсещ, критично настроен и добре осведомен, Цанев воюва срещу посредствеността в изкуст-

¹ Георги Цанев, Писатели и проблеми. Изд. Български писател, 1965 г. t t

вот, открива талантите, поощрява дарбите, насочва младите, опровергава лъжливи учения, смело издига нови тези за стари решения. В този стремеж за постигане на пълната истина той не се свени да признае и своите увлечения, да коригира свои становища. И Цанев е прав, когато призовава в своя послеслов към книгата си „Писатели и проблеми“ да се оценява не онова, което не е успял да направи, а това, което действително е постигнал. Сега, когато авторът се представя със свои работи, писани преди 10—20 и повече години, за нас е лесно да видим къде е прав и къде не е и още по-лесно да го съдим от висотата на днешния ден на литературната мисъл. Но всяка работа тежи на своето място и ние, ако искаме да бъдем справедливи, трябва да сме диалектици, а не догматици, за да оценим по достойнство всяка проява на критика в исторически аспект. Само тогава пред нас ще застане истинският образ на критика, без ореол около главата, но и без дребнавите забележки с късна дата. Та нали и без наша помощ критикът е могъл да се „поправи“. Но в такъв случай неговите работи биха загубили своя първоначален вид, би се нарушила историческата правда. Защото това, което е изгодно за автора, не е полезно за историята, която иска автентични данни, неподправени факти, която търси атмосферата на събитията, за да си гради върна представа за епохата и тенденциите на литературното развитие. В този смисъл авторът прави голяма услуга на литературната ни история, като ѝ поднася своите рожби на духа в оня вид, в който те са се родили, живели и влияли върху литературния процес. В това се заключава и смисълът от издаването на подобни книги, които носят в себе си поуките на миналото и така участвуват в градежа на новото.

Предлаганият том съдържа избрани литературнокритически и историко-литературни статии. Неговото съдържание е доста разнообразно: кратки литературни бележки, рецензии, отзиви, проблемни статии с критически или исторически характер, литературни студии. Повечето от работите са писани по конкретен повод, отговаряли са на актуални нужди и въпроси. Поради това за един и същ автор срещаме статии от различно време, писани с различна цел. Новото в този том, за разлика от първото издание на същите статии под надслов „Критика“ (1961 г.), е включването на 7 нови работи — три отпреди 9 септември („Народен театър“, „Ангел Каралийчев — Ръж“, „Никола Фурнаджиев — Пролетен вятър“, „Проф. Ст. Младенов — Съвременният български книжовен език и народните ни говори“), и четири, писани след 9 септември 1944 г.: „Начало и развой на

критическия реализъм в българската литература“, „Някои проблеми на българския исторически роман между двете световни войни“, „Алеко Константинов“ и „Поетическото майсторство на Никола Вапцаров“. Отпаднала е статията за Пенчо Slaveykov. Книгата „Писатели и проблеми“ е разделена на три части: в първия дял са поместени работи от по-общ теоретико-литературен и културен характер, втората част обхваща статии с подчертано литературно-критическа насоченост, а третият дял се състои от конкретни рецензии и отзиви за автори и книги. Спазена е хронологията за всеки-раздел. По такъв начин творческият път на критика още по-ярко се откроява, защото е създадена една допълнителна възможност да се видят конкретно преувеличенията на автора в трите сфери на неговата дейност като критик, историк и теоретик на изкуството.

Общопризнато е мнението, че Георги Цанев е преди всичко литературен критик от висока класа. Това, което той сам изисква от другите критици — сигурен естетически усет и високо чувство за отговорност — с пълна сила важи за собственото му критическо дело. Всичко, което е писал (а той е писал много и по различни поводи), носи белега на непосредния импулс, на творческото горение, на гражданския патос. И наред с това — печата на една голяма дарба, на едно критическо вдъхновение. Защото и критиката като всяка друга част от литературата е творчество в истинския смисъл на думата, изискващо непосреден художествен усет, богата ерудиция, сигурен вкус. Истинският критик, според Цанев, се ражда с талант, който му позволява да се изяви като творец в една особена област — литературното творчество. Подобно на поета, който притежава дарбата интензивно да възпрема действителността и да прави от нея нови съчетания, литературният критик обладава чувството да възприеме едно чуждо творение и способността да създаде нещо ново, в което не само да представи образа на художника, но да вложи и себе си. Така той проявява своята творческа природа, реализира се като критик...

Няма да се спираме подробно на всички ония изключително верни и плодотворни мисли, които Г. Цанев развива за делото и личността на литературния критик в своите две статии „За литературния критик“ (1931 г.) и „За литературната критика“ (1937 г.). Ще посочим само, че тези две кратки статии, както повечето от работите на Цанев, са блестящо доказателство за дарбата на критика да улавя важно, значимото и да го отлива в пределно лаконична форма, където наистина на думите е тясно, а на мислите — просторно. Изказаните съждения, доводи, съображе-

ния издават една завидна дълбочина на мисълта, едно учудващо прозрение, което не е изгубило нищо от предишното си значение. Бихме цитирали само последните фрази от първата статия, защото те разкриват много важни страни в работата на всеки литературен критик. Като характеризира накрай специфичния дар на критика, Цанев пише:

„Неговата дарба е много по-рядка, отколкото обикновено се мисли. В света има толкова големи поети, но малцина са големите критици. Тук е нужен особен талант, при който творческият импулс е също тъй силен, както у всеки художник: нужна е извънредна яснота на съзнанието, широта на ума и сърцето, безпогрешен усет за жужена и художествена правдивост“. И все пак критикът не е безпогрешен съдник. Цанев има смелостта да признае това: „А грешки той прави. И не една, не две — много. Може да се заблуди, да стане жертва на увлечение. Това се е случвало с всички критици, случва се и ще се случва. Но всеки от тях има доблестта да признае и поправи грешката си. Може и да не успее понякога в своите критики, да не му се удаде да изрази онова, що е почувствувал и доловил. Но спомним ли си думите на Шалда за редкия, нежен материал, с който критикът борави, и особената стилизация, която тоя материал изисква, вземеме ли предвид, че и той изпитва „мъката на словото“ — ние ще го разберем напълно. И не по неговите грешки и несподуки ще го ценим, а по положителното, което е направил, по талантите, които е открил, по художествените истини и неистини, които е изтъкнал, и най-после по имената, с които е свързал своето име“ (стр. 49—50).

Ако така погледнем и ние на собственото дело на критика Г. Цанев, ако съдим за него не по грешките и несподуките, неизбежни за такъв род прояви, а по имената, с които е свързал своята критическа дейност, по талантите, които е откривал и утвърждавал, по художествените истини, които е изричал, по равносметката от многогодишната му критическа изява ще ни покаже пътя на един неспокоен творец, който всеотдайно е служил на истината и красотата в изкуството. Неговото име като критик е неотлъчно свързано в съзнанието на читателите с името и делото на големия пролетарски поет-комунист Христо Смирненски, с първите прояви на септемврийските поети Н. Фурнаджиев, А. Разцветников и Ангел Каралийчев, за които написана възторжени отзиви непосредствено след погрома на въстанието, с имената и първите книги на О. Василев и И. Волен, на Св. Минков и Ст. Заторчинов, Ем. Станев, Г. Караславов, П. Вежинов и толкова други изтъкнати творци на нашата

национална литература. По-нататък интересите му на критик и историк го отвеждат към нашето наследство, в което той търси трайните белези на самобитното у всеки художник и неговия принос в общото развитие на родната ни белетристика. И тук имената са големи, проблемите — сложни и нерешени. Цанев с еднакво вдъхновение пише и за съвременниците си, и за класиците от миналото. Него еднакво го интересуват както проблемите на съвременната литература, така и въпросите на историческия роман, както поезията на Лилев, и Дебелянов, така и разказите на Й. Йовков и Г. Райчев: наред с проблемните статии за Захари Стоянов, Г. П. Стаматов, Алеко Константинов и други, вървят рецензиите за стиховете на Иван Хаджистиров и романа на Христо Цанков-Дерижан. Строг в преценките, максималист в изискванията, Цанев поставя всеки на мястото му — категоричен и неумолим. Без да отрича субективността на критика, Цанев се пази от пристрастията. В едно само е постоянен и непоклан — в любовта си към голямото изкуство и омразата си към фалша и бездарността. Особено е непримирим към извращенията и клеветите на буржоазните критици по адрес на Христо Смирненски („Буржоазна критика за поезията на Смирненски“, 1922 г.). Вълненето на критика е дълбоко, естествено и то се излива в къса, отривиста фраза, която искри от страст и благороден гняв. Не случайно тъкмо в тези кратки бележки на Цанев, писани в първите години на неговата критическа дейност, най-добре проличава драгоценното качество на критика да пише свежо, раздвижено, интригуващо.

И не само това. По-важно е другото — умението на критика да се ориентира безпогрешно в сложната литературна действителност и да изрича прогнози и истини, които остават непокътнати от времето. Като спори с В. Пундев, който уж признавал талант у Смирненски, но вижда в поезията му само комунистическа „програма и плакарди“, Цанев пише:

„Преди всичко г. критикът погрешно покрива „програмата“ с комунизъм. Програмата е практически, политически израз на комунистическото движение, зад който се крие цяла наука, философия, култура. Комунизмът е не само програма — той е нов дух, нов светоглед. И тоя светоглед, тоя революционен комунистически дух е отличителният белег на „да бъде ден!“. Не програма — а дух, не плакарди — а чувства борчески, комунистически — това едно. Друго: на г. критика е известно, че големият поет, талантът ще стумее винаги да направи от грубия обществен факт художествено произведение... А Смирненски е несъмнен поет. Програмата —

доколкото я имау него — е ъсвободена от суровия и всекидневен смисъл и възведена в стремеж, мечта за нещо, което става отвъд валога на днешния ден и се разкрила като нов, жадуван свят, където всички ...морни роби и робини ще озари и приласкай усмивката на първи май!"

Това е писано през 1922 г. и по смисъл се доближава твърде много до оценката на Г. Бакалов за пролетарската поезия, която „не значи прилагане в стихове на партийната програма и лозунги“, а „образно възсъздаване на цял един нов свят на чувства и идеи, които въодушевяват пролетариата в неговата епична борба“. Малко по-късно, през 1924 г. Г. Цанев ще отбележи:

„Христо Смирненски има грамадно значение за развитието на пролетарската поезия у нас. Той вля в нея живата струя на непосредственото вдъхновение, внесе творчески пламък и я обърна от агитация в изкуство... Значението на Смирненски обаче отива по-далеч. То обхваща въобще българската литература. Във времето, когато българската поезия бягаше в безсилие към облаците, изсъхнала под разсъдъчните напъвания на разни символисти, експресионисти и др., — ...Смирненски я върна на земята, внесе в нея нови идеи, нови чувства и нови образи. Обич към цялото човечество, човешчина в проявите на личността, влечение към масите, стремеж да се слее поетът с душата на народа. Край на индивидуализма. Тоя завој трябва да се отбележи като един напредък в нашата литература и да се отреди на Смирненски мястото на голям поет“ (305).

Както се вижда, и тук Цанев се доближава до оценката, която марксистическата литературна критика в лицето на Г. Бакалов даваше на Смирненски като поет с друг подстъп към вечните теми в изкуството, с друго осветление. „Новото не е в темите“ — пише Бакалов. „Но подстъпът към тия теми, но тая разработка — това е нещо небивало в нашата поезия.“ И това „нещо небивало“ по-късно Цанев ще подхване и обясни вече като метод на социалистическия реализъм в нашата литература. Но кълновете на това разбиране са заложили, както се вижда, още в първите работи на критика за поета.

Изобщо може да се каже определено, че още в първите си работи за поети като Фурнаджиев, Разцветников, Багряна, Каралийчев и др., Цанев предусети вярно насоките на тяхното по-сетнешно развитие. Критикът не се смути от необичайната образност на такъв самобитен художник като Фурнаджиев, а потърси обяснението на изключителното у поета в неговата волева натура и във времето, което го създаде като поет-гражданин. За един

период от тридесет години първите спонтанни оценки на критика за такъв труден и своеобразен поет като Н. Фурнаджиев са запазили своята стойност — един сигурен белег за реалистичен подход към явленията на изкуството, манифестиран от Цанев още през 20-те години на н. в.

А такива са неговите оценки и за много други автори, които са пробудили неговия критически интерес. И за всеки той ще търси отличителното, самобитното, обещаващото. Като разглежда творчеството на Г. Райчев, критикът ще забележи: „И това, което е особено у него — то е, че в основата на неговото модернистично чувство за неизяснимите, непонятни страни в човешкото същество лежи въсхитено едно биологично схващане за човека. Тая двойственост отправя творчеството на Райчев още в началото в две посоки — към така наречения диаволизъм и към задълбочен психологичен реализъм“ (стр. 357). И още: „Прекрасен анализатор, със способност да възплъти всеки душевен трепет в конкретна постъпка, за да създаде белегистична интрига, той търси в своята анализа повече индивидуалното, особеното, отколкото обобщителни образи“ (371). За да заключи: „Една от най-привлекателните черти на неговото творчество, отразена както в най-първите му произведения, така и в последните, е — че той е и ще си остане писател, който не се задоволява с постигнатото, който търси непрекъснато и се взира в нови области на живота. Изобразявайки тъмните влечения в човешката природа, Райчев ни я прави понятна, пречиства я и осветлява живота в неговите дълбочини. В това лежи не само естетичното, но и нравственото значение на неговото творчество“ (стр. 371).

По повод стихосбирката „Прозорец“ на Атанас Далчев критикът ще отбележи: „Богата и оригинална образност — по характер, по цвят нашенска, родна, първично сурова — тук е в строго съподчинение на цялото, на художествения уми: съл... Далчев е безспорно даровит. Неговият „Прозорец“ разкрива радости изглед: и дава, и обещава.“ (495—496).

Тия лаконични преценки се налагат убедително, защото са плод на непосредствен художествен усет и високо чувство за отговорност — качества, които характеризират всяка талантлива критика.

За да се закръгли представата за критика-творец Цанев, бихме желали да споменем още великолепните му работи за Йордан Йовков — написани с голяма вештина на словотворчество на автора. Проникновеният анализ на разказите от „Старопланински легенди“ дава основание на критика още приживе на писателя да осъди: „С тия си качества на зрели художествени произведения „Старопланински легенди“ са

не само връх в творчеството на Йовков, но и една от най-хубавите книги в българската литература". (1927 г.)

Определяйки особеното в стил и метод на писателя, проявено в сборника „Женско сърце“, Цанев подчертава: „Тълкувател на сърцето, на емоционалната страна в човешката природа, той създава образи и положения, които действуват преди всичко и най-вече на нашите чувства. И не ни се натрапва никога със своите мнения, не ни внушава нарочно никакви идеи, не ни налага своите отношения, своите симпатии и омрази. Той е художникът, който иска да стои над добри и зли, за да ни покаже човешкото и в едните, и в другите. Оттук двойната сила на разказите му — художествена и нравствена“ (стр. 506).

Така само в няколко пункта са уловени и разкрити най-съществените черти на художника Йовков. С такава пределна яснота е характеризирана и третата книга на писателя — „Ако можеха да говорят“. Ето началото на статията: „Това е една книга съвсем оригинална, изцяло нова по съдържание и дух. Една книга без предходници в нашата литература.“ И краят: „Ако можеха да говорят“ оставя неотразимо впечатление и изгражда цялостния и завършен образ на един рядък художник анималист.“

Като четем тия редове, ние не можем да не се удивяваме на способността на Г. Цанев да навлиза отведнъж в света на художника и да го изследва с една завидна артистичност и дълбочина на проникновението.

Би било погрешно обаче да се мисли, че Георги Цанев е предимно утвърждаващ критик, който оперира само с несъмнени ценности в изкуството, че раздава само похвали и отбягва естетическите събсъци. Нищо подобно. Тъкмо обратното е вярно. Примерите и в това отношение са много и твърде поучителни. В нито една своя рецензия критикът не забикаля трудностите по пътя не разглеждания автор, не тушира слабостите, а ги посочва конкретно и безпогрешно. Критични бележки от различен характер се срещат почти във всичките му „положителни“ рецензии, но най-добре те проличават в писаното за О. Василев и А. Страшимиров — да не говорим за такива работи, като рецензиите за „Елен и гора“ на Иван Хаджиристов и за романа „Аз бягам от една жена“ на Хр. Цанков-Дерижан, които са категорично — и основателно — отрицателни отзиви. Патосът на отрицанието тук е продиктуван от едно високо разбиране за изкуството като висша проява на творчески дух, като област на възвишените човешки стремления и граждански добродетели. Подобни разбирания са движили перото на Цанев, когато е писал бе-

лежките си „Мъртва поезия“, „Комедии“, „Стихотворци“, „Литература за деца“ и мн. др. Тук Цанев е категоричен в отрицанието на бездарността и неумолим като съдник. По-друго е положението с автори, на които критикът не отрича талант и възможности, но съди за допуснати слабости, като внимателно анализира творческите им сполуки и несполуки. Такъв е случаят с Орлин Василевите книги „Бялата пътека“ и „Тор“, които критикът разглежда като обещаващи творби на белегиста, но същевременно посочва и сериозните им недостатъци. Цанев не е доволен от края на романа „Бялата пътека“, чрез който „авторът е искал да придаде определен идеен завой на романа си, но това е сторил изкуствено, а не по художествен път“.

От подобен характер са и забележките му за романа „Тор“. Като засяга композицията на произведението в най-тесна връзка с идейната му проблематика и образна система, Цанев отбелязва и „най-слабото място на романа — липсата на художествено-идеен център... люшкане между два неспоени вътрешно мотива. При това не бива да се забравя, че социален мотив не значи разговори за Светска Русия например, или откъснати мечти, а логично построен живот, отношения, постъпки“ (стр. 536—537).

Вижда се с каква сериозност се отнася критикът към задължението си да посочи конкретно слабостите на всеки разглеждан автор, като обстойно се аргументира и обосновава, с какво внимание и загриженост пише за всяко отделно произведение. А това е загриженост всъщност за успехите и растежа на българската литература.

Между най-значителните работи, включени в това том, се нареждат безспорно проблемните статии на Г. Цанев, писани пред и след 9 септември 1944 година. Всяка от тях носи белега на оригиналност в концепцията и страстна убедителност в правотата на защищаваната теза. Не е възможно да се охарактеризират поотделно всички проблеми, които Цанев разрешава в тези свои работи, но това, което прави най-силно впечатление и което се налага с убедителна сила е тяхната подчертана актуалност и зрялост на критическото изследване. Това важи за такива статии като „Проблеми на днешната българска литература“, (1933—1939), „За историческия роман“ (1942), „Начало и развой на критическия реализъм в българската литература“ (1958), „Някои проблеми на българския исторически роман между двете световни войни“ (1963), „Алеко Константинов“ (1947—1952), „Поетичното майсторство на Никола Вапцаров“ (1952) и др. Тези работи представят Г. Цанев не само като талантлив критик и теоретик, но и като ерудиран историк на нашата

литература. Между тях най-представителна е студията му за началото и разво­я на критическия реализъм у нас, която съдържа оригинални постановки и решения, но не е лишена и от някои увлечения. При решаването на тази важна проблема за българската литература Цанев е под­ходил предимно като критик, който се опира на известни факти, подкрепящи тезата му, без да дава по-обстойно теоре­тическо осветление на метода изобщо и оттам да гради своите съждения. При­веден е огромен литературен материал, посочени са редица съоръжения от раз­лично естество, за да се докаже тезата, че критическият реализъм в българската литература е едно мощно направление, в руслото на което творят почти всички демократични писатели от Възраждането до 9 септември 1944 година. С метода на критическия реализъм Цанев свързва твор­чеството на П. Р. Славейков, Л. Кара­велов, Иван Вазов, Алеко Константинов, П. К. Яворов, А. Страшимиров, Елин Пе­лин, Г. П. Стаматов, Св. Минков. Еле­менти на критико-изобразително отношение сочи у Ст. Михайловски, П. П. Славейков, Мих. Георгиев, Й. Йовков, Ем. Попдимитров, К. Петканов, Л. Стоянов, Г. Белев и др. Влияние на критическия реализъм върху отделни творби долавя в творчест­вото на Т. Г. Влайков, Ц. Церковски, Христо Максимов-Мирчо, Ник. Попфи­липов и др. Представителите на септем­врийската революционна литература А. Раз­цветников, Н. Фурнаджиев, А. Каралийчев и Гео Милев поставя над критическия реализъм, като подчертава, че Г. Милев се доближава плът­но до социалистическия реализъм.

Този стремеж да се свързват непременно с критическия реализъм почти всички писатели реалисти и демократи прави тезата на Цанев твърде преднамерена и затова уязвима в някои нейни пунктове. Може да се оспорва не само началото на критическия реализъм, което Цанев из­вежда от П. Р. Славейков, но съмнение поражда и редица други моменти, отна­сящи се до метода на писатели като Й. Йов­ков и Гео Милев например. Правилно Цанев отбелязва, че „художественият ме­тод — принципно един и същ — има свои специфични черти у всекиго, определени от неговия светоглед, от таланта и свето­усещането му, от начина, по който въз­приема действителността, от емоционал­ното напрежение, с което реагира на жи­знените впечатления, и от други особености на неговата личност“ (с. 214), и с оглед на това прави похвални усилия да ха­рактеризира индивидуалните особености в ме­тода на всеки споменат автор, да подчертае качествени промени, които настъпват в метода на критическия реализъм през

различните етапи на неговото развитие. Въпреки това обаче общата теза се е на­ложила над всички съображения и е до­вела автора до максимализъм и уравни­ловка. Има ли критико-изобразителни мо­менти или страни в делото на един творец, па били те и неголяма част, авторът го въвежда в лоното на критическия реализъм. Но така се губят специфичните, общо­методологични и идейно-естетически ха­рактеристики на метода изобщо. Литератур­ните явления са много по-сложни и богати, (и това отлично знае критикът), за да могат да се вместят всички в рамките на защищаваната теза. Затова ни се струва много по-плодотворна и творчески при­ложима мисълта на Цанев, развита в очерка му за Н. Фурнаджиев (1963), където ав­торът с основание апелира за по-голяма гъвкавост в естетическите съждения: „Ме­тодът на Фурнаджиев, — пише той — не може да се определи с една дума — той може само да се опише, като се изтъкнат специфичните му черти. Само догматичите смятат, че методът на всеки автор във всички случаи може точно да се припише към известните основни методи. Макар че по най-общите си изобразителни при­нципи методите могат да се класифицират, всеки автор внася в общия метод свои строго индивидуални черти. Някъде се смесват черти на различни художествени методи, получават се преходни категории и пр.“ (стр. 62).

Това, което се признава за Фурнаджиев, се отрича като възможност при другите автори. Цанев и тук е категоричен: „Като оставим настрана представителите на про­летарската революционна литература и на социалистическия реализъм, както и неговия предшественик Хр. Бстев, — тук (в литературата на критическия реализъм, б. н.) влизат с по-голям или по-малък дял от своето творчество почти всички български писатели, а някои от най-зна­чителните автори — с цялото си худо­жествено дело... Сентиментализмът и ро­мантизмът, които през миналия век имат в някои други страни видни представители, у нас не съществуват като определени направления — те засягат само повече или по-малко творчеството на отделни автори, при което по-значителни са проявите на романтизма“ (стр. 172).

Така представена, картината на нашата литература се обединява не само преди Освобождението, но и след него, като се признава наличието на един само основен художествен метод — критическия ре­ализъм. Въпросът за богатството на методи и стилови направления все още стои от­крит пред нашата литературна история.

Особен интерес представляват и двете статии на Цанев „За историческия роман“ (1942) и „Някои проблеми на българския

исторически роман между двете световни войни" (1963). Първата от тях носи белезите на едно задълбочено теоретично изследване на историческия роман изобщо. Въз основа на обилен материал из нашата и световната литература авторът развива свои оригинални мисли за спецификата на този литературен жанр, които издават не само одарения критик, способен на проникновени анализи, но и опитния теоретик на изкуството. Родена от съвременни потребности, тази статия, наред със своята подчертана актуалност импонира на читателя и с дълбочината на съжденията, и с артистичността на своя стил. Нейното значение на проблемна статия по въпросите на историческия роман и сега е напълно съвременно.

Втората статия е предимно историко-литературна. Вниманието на критика тук е насочено към разкриване на проблемата личност-народ така както тя е решена естетически от романистите между двете световни войни. Основната мисъл на Цанев, че времето след Великата октомврийска революция и Първата световна война, наред с таланта на авторите, са она главен фактор, обусловил появата на значими художествени произведения, които пълно се доближават до социалистическия реализъм, е изведена с научна аргументираност и отлично познаване на материала.

Критическият талант и теоретическите възможности на Цанев определено са манифестирани и в статията „Поетическото майсторство на Никола Вапцаров“. Авторът не си поставя за задача да изчерпи всички въпроси около тази голяма тема, но и това, което е направил, е достатъчно, за да се добие една явна представа за поетиката на Вапцаров. Като изтъква решаващото значение на идеите, мислите, чувствата в художествените произведения при характеристиката на поетическото майсторство, с други думи, като признава примата на съдържанието по отношение на формата и същевременно като отдава заслуженото на таланта в творческия процес, Цанев се заема да докаже въз основа на конкретен анализ онова особено, оригинално и неповторимо, което определя Вапцаров като голям и самобитен творец. Много сполучливо са използвани в началото на статията изказванията на самия поет по въпросите на литературата, които хвърлят определена светлина върху неговото естетическо верую. Тези кратки бележки на Вапцаров, писани по различни поводи, свидетелствуват за една осъзната естетическа програма, която поетът блестящо е защитил и в своята художествена практика.

В студията си Цанев проследява конкретно как своеобразното съдържание на Вапцаровата поезия се е изляло в ориги-

нална, самобитна вапцаровска форма, разбрана не само като поетическа лексика, но и като емоционално-образен строй, не само като ритмика, но и като вътрешна структура на художественото съдържание. Макар темата да насочва към формалната страна на Вапцаровата поезия, авторът е дал превес на описателния елемент, който обяснява преди всичко художественото съдържание, отколкото съдържателната форма. Това е един от възможните аспекти за разрешаване на поставената задача, макар че и обратният начин е допустим и полезен: да се тръгне от чисто формалните белези на Вапцаровата поезия и оттам към нейното идейно съдържание. Но и тук Цанев е останал верен на себе си — да отдава предпочитание преди всичко на съдържателния момент на художествеността и на тази основа да обяснява единството на форма и съдържание. И тук още веднаж се потвърждава правилото, според което подходът към изкуството на един творец може да бъде различен у различните изследвачи, а резултатите да са еднакви — постигане на истината за художника.

Критическото дело на Георги Цанев лежи в основите на нашата литературна мисъл и е един от нейните най-мощни идейно-естетически стълбове. Критик по призвание, обладаващ рядката дарба на проникновен ценител и тълкувател на художествените прояви Г. Цанев със завидно усърдие, работоспособност и ентузиазъм работи повече от половин столетие на един от най-отговорните участъци на нашия литературен фронт и продължава да твори с една пословична всеотдайност и днес. Всичките му творения издават родения артист, умеещ с неподражаема простота и естественост на словото да довежда големите проблеми на литературата до разбирането на читателя. Неговият аналитичен ум на учен и стил на художник се налагат с голяма сила. Фразата му — отривиста и колоритна — веднага го отличава от другите критици. Това, което е изрекъл за творци като Алеко Константинов и Елин Пелин, За Йовков и Г. П. Стаматов, за Смирненски и Фурнаджиев и за толкова други, се заковава в съзнанието ни като афоризъм, като правило и закон. Характеристиките му — лаконични и оригинални — остават винаги като естетически еталон към творчеството на оценявания писател. Всичко това, наред с последователната прогресивна идейност, дълбока проблемност и актуалност на неговите изследвания, обуславя непереходно значение на голямото му научно дело.

Петър Братоев